

Başvuru: 02.12.2024

Kabul: 30.12.2024

OnlineFirst: 31.12.2024

DOI: 10.37344/talim.2024.62

Copyright @ 2024 • ÖNDER

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/talim>

e-ISSN: 2630-5887

Aralık 2024 • 8(2) • 209-232

DKAB Öğretmenlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarında Din Eğitimi: İstanbul İli Örneği*

Hilal Bayraktar¹, Emine Keskiner²

Öz

2012 yılında yeniden açılan İmam Hatip Ortaokulları (İHO) sayısal olarak ülkemizde bulunan toplam ortaokul sayısının yüzde 18'ine tekabül etmektedir. 2012 öncesinde yaklaşık 15 yıl kapalı kalan İHO'ların aradan geçen süre zarfında yaşanan değişme ve gelişmelerden etkilendiği, dolayısıyla geçmişteki İHO'lardan farklı olduğuna dair görüş ve gözlemler bu araştırmanın yapılmasında etkili olmuştur. Araştırmamızın amacı İHO'larda görev yapan DKAB öğretmenlerinin bu okullardaki din eğitimi hakkında ne düşündüklerinin incelenmesi yoluyla geçmişe nazaran din eğitimi bağlamında herhangi bir değişiklik olup olmadığının ortaya konulmasıdır.

Din eğitimi açısından İHO'larda diğer ortaokullardan farklı olarak Din ve Değerler Alanı seçmeli dersleri zorunlu olarak okutulmaktadır. Bu okullardaki din eğitiminin mevcut durumunu incelemek amacıyla çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tercih edilmiştir. Bu kapsamda 27 Şubat-22 Mart 2023 tarihleri arasında yedi farklı İHO'da görev yapan 20 DKAB öğretmeniyle görüşülmüştür. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, öğretmenlerin Din ve Değerler Alanı derslerinin öğretim programlarının ve ders kitaplarının güncellenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, din derslerinin etkinliğini artırmak için öğrenci profilindeki değişimlerin de göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir. Çevresel faktörler bağlamında, öğretmenler sosyal medya platformlarının öğrenciler üzerindeki etkisinin altını çizmiş ve bu değişimin din eğitimi doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir.

Çalışmamız sonucunda İHO'ların geliştirilmeye açık yönleri bulunmakla birlikte İslam dininin mahiyetini öğretmek, öğrencilere İslam'ı ve Peygamberini tanıma ve sevmeye imkânı oluşturmak, dinî pratiklerin öğretilmesinin yanı sıra yapılmasının önünü açmak ve öğrencilerde olumlu anlamda davranış değişikliği oluşturmaya çalışmak gibi hususiyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

* Bu çalışma 2024 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'nda kabul edilen "DKAB Öğretmenlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarında Din Eğitimi: İstanbul İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

¹ Sorumlu Yazar: Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, E-posta: hilalbayraktar@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7651-142X

² Yazar: Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-Posta: eminekeskiner@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1647-2857

Anahtar Kelimeler

İmam Hatip Ortaokulu, Din Eğitimi, Temel Dini Bilgiler Dersi, Kur'an-ı Kerim Dersi, Peygamberimizin Hayatı Dersi, Sosyal Medya.

Religious Education in Imam Hatip Secondary Schools According to Religious Culture and Ethics Teachers: An Example of Istanbul Province

Abstract

Reopened in 2012, Imam Hatip Secondary Schools (İHO) constitute 18 percent of the total number of secondary schools in Turkey. Observations and opinions suggesting that İHOs, which remained closed for nearly 15 years before 2012, have been influenced by the changes and developments that occurred during this period, and that they differ from their earlier counterparts, have motivated this study. The aim of this research is to examine the perspectives of DKAB teachers working in İHOs regarding the religious education provided in these schools and to determine whether there have been any changes in this context compared to the past.

In terms of religious education, unlike other secondary schools, Religion and Values elective courses are compulsory in İHOs. To analyze the current state of religious education in these schools, the study adopted interviews as a qualitative research method. In this context, 20 DKAB (Religious Culture and Moral Knowledge) teachers working in seven different İHOs were interviewed between February 27 and March 22, 2023, using a semi-structured interview form. The findings indicate that the curricula and textbooks of the religion and values courses need to be updated. In addition, it was stated that changes in the student profile should also be taken into consideration in order to increase the effectiveness of religion lessons. In the context of environmental factors, teachers highlighted the impact of social media platforms on students and expressed that this shift directly influences religious education.

The findings of the study reveal that while İHOs have areas open to improvement, they retain their core characteristics as educational institutions with objectives such as teaching the essence of Islam, providing opportunities for students to know and love Islam and its Prophet, facilitating the practice of religious practices alongside teaching them, and fostering positive behavioral changes in students.

Keywords

Imam Hatip Secondary Schools, Religious Education, Basic Religious Studies Lesson, The Holy Quran Lesson, Life of Our Prophet Lesson, Social Media.

التربية الدينية في مدارس إمام خطيب الثانوية حسب الثقافة الدينية والمعرفة الأخلاقية: مثال لمحافظة اسطنبول

ملخص

تمثل مدارس الإمام خطيب الثانوية التي أعيد افتتاحها في عام 2012 نسبة 18% من إجمالي عدد المدارس الثانوية في بلدنا. لقد كانت الآراء والملاحظات التي تشير إلى أن مدارس الإمام خطيب الثانوية التي تم إغلاقها لمدة 15 عامًا تقريبًا قبل عام 2012 قد تأثرت بالتغيرات والتطورات التي حدثت في الفترة الفاصلة بين العامين، وأنها كانت مختلفة عن مدارس الإمام خطيب الثانوية في الماضي، كانت فعالة في إجراء هذا البحث. إن الهدف من بحثنا هو الكشف عما إذا كان هناك أي تغيير في سياق التعليم الديني مقارنة بالماضي من خلال فحص ما يعتقد معلمو التربية الدينية العاملون في المدارس الدينية المستقلة حول التعليم الديني في هذه المدارس.

فيما يتعلق بالتربية الدينية، على عكس المدارس الثانوية الأخرى، فإن مقررات الدين والقيم الاختيارية إلزامية في المدارس الثانوية المستقلة. من أجل دراسة الوضع الحالي للتربية الدينية في هذه المدارس، تم تفضيل المقابلات الشخصية، وهي أحد أساليب البحث النوعي في الدراسة. في هذا السياق، تم إجراء مقابلات مع 20 معلمًا من معلمي التعليم الديني في سبع مدارس للتعليم الديني في الفترة ما بين 27 فبراير و22 مارس 2023. واستخدم في المقابلات استمارة مقابلة شبه منظمة. تشير النتائج التي تم الحصول عليها نتيجة المقابلات إلى ضرورة تحديث المناهج والكتب المدرسية لمقررات الدين والقيم. كما ذكر أيضًا أنه ينبغي أن تؤخذ التغييرات في ملف الطالب في الحسبان من أجل زيادة فعالية الدروس الدينية. وفي سياق العوامل البيئية، أكد المعلمون على تأثير منصات التواصل الاجتماعي على الطلاب وذكروا أن هذا التغيير يؤثر بشكل مباشر على التعليم الديني.

وتكشف نتائج الدراسة أنه على الرغم من وجود مجالات مفتوحة للتحسين في مؤسسات التعليم الإسلامي في المدارس الإسلامية العالمية، إلا أنها تحتفظ بخصائصها الأساسية كمؤسسات تعليمية ذات أهداف مثل تعليم جوهر الإسلام، وتوفير الفرص للطلاب لمعرفة الإسلام ونبيه وحبه، وتيسير ممارسة الممارسات الدينية إلى جانب تعليمها، وتعزيز التغييرات السلوكية الإيجابية لدى الطلاب.

الكلمات المفتاحية

مدارس الإمام خطيب الثانوية، التربية الدينية، درس التربية الدينية الأساسية، درس القرآن الكريم، درس حياة نبينا الكريم، وسائل التواصل الاجتماعي

Giriş

İmam Hatip Okulları Türkiye Cumhuriyeti'nin en eski eğitim kurumlarından biridir. 1924 senesinde ilan edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla din görevlisi yetiştirilmesi amacıyla açılan bu okullar açılışından kısa süre sonra (6-7 yıl içinde) kapatılmaya başlanmış ancak din hizmetlerinde ortaya çıkan ihtiyaç üzerine 1951 senesinde dört yıl ortaokul, üç yıl lise eğitimi vermesi planlanarak yedi merkezde yeniden açılmıştır.³ Çalışmamızın konusu olan İmam Hatip Ortaokullarının (İHO) öğretim süresi 1972 yılında dört yıldan üçe indirilmiştir.⁴ 1997 yılına kadar öğretim programlarında birtakım değişiklikler yapılmakla beraber öğretim yapmaya devam eden İHO'lar sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim kararının kabul edilmesiyle kapatılmış ve bu durum 2012 yılında on iki yıllık, kademeli eğitime geçiş yapılmaya kadar sürmüştür.⁵

2012 yılında yeniden açılan İHO'lar sayısal olarak ülkemizde bulunan toplam ortaokul sayısının yüzde 18'ine tekabül etmektedir.⁶ Din eğitimi açısından bu okullarda diğer ortaokullardan farklı olarak Din ve Değerler Alanı seçmeli dersleri, zorunlu dersler olarak okutulmaktadır. Gerek adı gerekse toplumsal açıdan algılanma biçimi sebebiyle olsa gerek kamuoyunda İHO'ların din eğitimi özelinde diğer ortaokullardan daha farklı olduğu yönünde bir kanaat söz konusudur.

Yakın geçmişte yaklaşık 15 yıl kapalı kalan İHO'ların aradan geçen süre zarfında yaşanan değişim ve gelişmelerden etkilendiği, dolayısıyla geçmişteki İHO'lardan farklı olduğuna dair görüş ve gözlemler bu araştırmanın yapılmasında etkili olmuştur. Araştırmamızın amacı İHO'larda görev yapan DKAB öğretmenlerinin bu okullardaki din eğitimi hakkında ne düşündüklerinin incelenmesi yoluyla geçmişe nazaran din eğitimi bağlamında herhangi bir değişiklik olup olmadığının ortaya konulmasıdır.

Bugüne kadar İHO'lara dair yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Müstakil olarak İHO'lardan bahseden çalışmaların okulların yeniden açıldığı 2012 yılı sonrasında yapıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalar arasında İHO öğrencilerinin, velilerinin, bu okullarda görev yapan öğretmenlerin ve okul idarecilerinin bu kuruma dair çeşitli görüşlerini tespit etmeyi amaçlayan araştırmalar

³ Mustafa Öcal, "Türk Hukuk Mevzuatında Din Eğitim ve Öğretiminin Yeri ve Uygulama Biçimi", *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Ensar Neşriyat, 2007), s. 529.

⁴ Öcal, "Türk Hukuk Mevzuatında Din Eğitim ve Öğretiminin Yeri ve Uygulama Biçimi", s. 531.

⁵ Bk. 18.08.1997 tarih ve 23084 sayılı *Resmî Gazete*, s. 2-6.

⁶ "Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/23" (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 29 Eylül 2023), 75.

bulunmaktadır.⁷ Bununla beraber literatürde DKAB öğretmenlerinin İHO'larda verilen din eğitimi ile ilgili görüş ve düşüncelerini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Mevcut çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada DKAB öğretmenlerinin İHO'larda yapılan din eğitimine dair düşüncelerinin öğrenilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda İHO'larda görev yapan DKAB öğretmenlerinin şu konularla ilgili görüşlerine başvurulması planlanmıştır:

1. DKAB dersi öğretmenleri Din, Ahlak ve Değerler Alanı derslerinin içerikleri, ders kitapları, haftalık ders saatleri gibi konularda ne düşünmektedirler?
2. DKAB dersi öğretmenleri Din, Ahlak ve Değerler Alanı derslerinin öğrencilerin din eğitimine katkısı hakkında ne düşünmektedirler?
3. DKAB dersi öğretmenleri İHO'ların fizikî koşullarını din eğitimi açısından nasıl değerlendirmektedirler?
4. DKAB dersi öğretmenlerine göre değişen çevresel koşullar sebebiyle öğrencilerin din derslerine yaklaşımlarında farklılık söz konusu mudur?

Araştırmanın Yöntemi

İHO'lardaki din eğitiminin öğretmenlerin görüşlerinden hareketle yorumlanmasının amaçlandığı bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, bireylerin deneyimlerini, algılarını ve bağlamlarını anlamayı hedefleyen, genellikle gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi yöntemlerle veri toplayan ve elde edilen verileri derinlemesine analiz eden bir yaklaşımı ifade eder.⁸ Araştırmamızda veri toplama metodu olarak adı geçen nitel araştırma tekniklerinden görüşme kullanılmıştır.

Eğitim araştırmalarındaki popüler yaklaşım olarak birebir görüşme, araştırmacının araştırma sürecinde tek bir katılımcıya sorular sorduğu ve yanıtları kaydettiği veri toplama sürecidir.⁹ Görüşmede, söylenenlerin, yüzeysel anlamları yanında "gerçek" ve derinliğine anlamları da çıkartılabilir.¹⁰ Görüşme yöntemi bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikayetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede oldukça etkili bir yöntem¹¹ olarak kabul edilmesi sebebiyle araştırmamız için uygun görülmüştür.

Görüşme aşamasına geçmeden önce Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden etik kurul izni ve MEB İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden çalışmanın yapılmasına dair gerekli izinler alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak ise yarı-yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Veri toplama aracının geçerliliğinin sağlanması amacıyla mülakat form taslağı hazırlandıktan sonra deneyimli bir İHO öğretmeniyle pilot görüşme yapılmıştır. Ardından veri toplama aracının yeterliliği, geçerlik ve güvenilirliğine dair alanın uzmanı akademisyenlerin de görüşleri alınmış ve mülakat

⁷ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: İbrahim Aşlamacı, *Paydaşlarına Göre İmam-Hatip Ortaokullarında Din Eğitimi* (Değerler Eğitimi Merkezi, 2017); Ahmet Koç - Elif Batman, "Yöneticilerine Göre İmam Hatip Ortaokulları (Sorunlar- Beklentiler- Öneriler)", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri* (Dem Yayınları, 2015); Şuayip Özdemir - Tuncay Karateke, "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Okullarından Memnuniyet Durumu ve Lise Tercihleri (Elazığ Örneği)" (Geleceğin İnşasında İmam-Hatip Okulları, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017), 583-598; Hikmetullah Ertas, "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Peygamber Tasavvuru (Niğde Örneği)", *Van İlahiyat Dergisi* 7 (2019), 21-40; Metin Çiftçi - Eyüp Şimşek, "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Okul Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Erzurum İli Örneği)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (2021), 279-301; Saliha Sevilmiş, *İmam Hatip Ortaokulları Hz. Muhammed'in Hayatı Dersi Müfredatında Yer Alan Âdâb-ı Muâşeret Konularının Öğrenciler Üzerindeki Etkisi (6. 7. 8. Sınıf İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019); Muhammet Akdeniz, *İmam Hatip Ortaokulundan Mezun Olan Öğrencilerin İmam Hatip Liselerini Tercih Etmeme Nedenleri* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022); Zeynep Kaya - Hüseyin Algur, "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Rol Model Tercihlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 20/43 (2022), 199-241.

⁸ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 46.

⁹ Creswell, *Eğitim Araştırmaları Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*, 282.

¹⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008), 165.

¹¹ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 147.

formunda din dersleriyle ilgili olan üç soru sadeleştirilerek daha anlaşılır olacak şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca mülakat formunda çevre başlığında yer alan iki sorunun, araştırmancının amaçlarına doğrudan hizmet etmediği düşüncesiyle çıkarılmasına karar verilmiştir.

Araştırma grubu, 2022-2023 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinin farklı ilçelerinde bulunan İHO'larda görev yapmakta olan yirmi DKAB öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmada katılımcılar belirlenirken kartopu örnekleme kullanılmıştır. Kartopu örneklemede araştırmacı, katılımcılardan örneklemin üyesi olmaları için başkalarını belirlemelerini istemektedir.¹² Bu örneklem biçimi yapılan çalışma için gerekli donanıma sahip yeterli katılımcı bulma noktasında elverişli olduğu için tercih edilmektedir. Böylelikle araştırmaya katkı sağlayabileceğini söyleyen bazı öğretmenlerden yola çıkılarak diğer öğretmenlere ulaşılmıştır. Öğretmenlerin, yarıdan fazlasının (N=13) on yıl ve üzeri meslekî kıdeme sahip olmasına, farklı türde okullarda (ortaokul, İHO, lise, İmam Hatip Lisesi (İHL)) görev yapmış olmalarına, çeşitli din derslerine girmek suretiyle tecrübe sahibi olmalarına, görev yaptıkları okulların farklı sosyo-ekonomik çevrelerde yer almasına ve bu okulların fizikî imkanlar açısından farklı donanımlara sahip olmasına dikkat edilmiştir.

Araştırma sürecinde yapılan mülakatların tamamı 27 Şubat- 22 Mart 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerle birebir yapılan mülakatlar ve bu mülakatları yapma vesilesiyle gerçekleştirilen okul ziyaretleri neticesinde hem öğretmenlerle iletişim kurulmuş hem de kurumların bizzat gözlemlenmesi imkânı elde edilmiştir. Çalışmamıza katılan iki öğretmenle ise çalışma saatleri nedeniyle Zoom uygulaması üzerinden görüntülü olarak görüşülmüştür. Katılımcıların izni dahilinde yapılan tüm görüşmelerin ses kaydı alınmıştır.

Saha çalışmasında mülakatlar sonucunda elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yönteminde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. Bu çerçevede, içerik analizi yoluyla veriler tanımlanmaya ve verilerin içinde saklı olabilecek farklı anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılır.¹³ Ses kayıtlarının transkripsiyonu bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde MAXQDA Analytics Pro 2024 nitel veri analiz programının deneme sürümü kullanılmıştır. Katılımcıların kimliklerini gizlemek ve kişisel verilerini korumak adına her bir katılımcı kodlanarak bilgisayar programına girilmiştir. Çalışmaya katılan her bir katılımcı önce ayrı olarak değerlendirilmiş olup sonrasında tüm katılımcıların cevapları soru bazlı olarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar benzeşme ve farklılaşmalarına göre kodlanmıştır. Sonrasında elde edilen kodlar incelenerek dört ana tema belirlenmiştir. Bu temalar şunlardır: Din Dersleri, Çevrenin Din Eğitimine Etkisi, İHO Öğrencileri ve İHO Velileri. Makalenin sınırları gereği aşağıda yalnızca Din Dersleri ve Çevrenin Din Eğitimine Etkisi ana temalarına ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Din ve Değerler Alanı Dersleriyle İlgili Bulgular

Araştırma kapsamında öğretmenlere, din derslerinin içerikleri ve bu derslerin öğrencilerin ilgi ve seviyelerine ne ölçüde uygun olduğu sorulmuştur. Görüştüğümüz öğretmenler, diğer ortaokullardan farklı olarak İHO'larda zorunlu olarak okutulmakta olan Temel Dini Bilgiler (TDB), Peygamberimizin Hayatı ve Kur'an-ı Kerim derslerinin içerikleri, haftalık ders saatleri ve kitapları hakkında dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

¹² Creswell, *Eğitim Araştırmaları Nicel ve Nitel Araştırmancının Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*, 194.

¹³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 259.

TDB Dersiyle İlgili Bulgular

Çalışmamızda öğretmenlerden 6. ve 7. sınıfların ders programlarında yer alan TDB (İslam 1-2) dersinin içeriğine, öğrencilerin ilgi ve meraklarına uygunluğuna dair görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin yapmış oldukları değerlendirmeler arasında en çok tekrar eden görüşlerden biri (N=7) bu dersin DKAB dersiyle benzerliği hususunda olmuştur:

K1: "TDB'deki konular ile DKAB'daki konular aynı olduğunda çocuklar bundan sıkılabiliyorlar."

K2: "...konular çok birbirini tekrar eder tarzda... 'Bunu zaten biliyoruz, daha önce görmüştük hocam, önceki yıllarda da hep benzer şeyleri işledik' diyorlar."

K16: "Din Kültürü derslerinde Temel Dini Bilgiler derslerinin çoğunu öğrencilere biz veriyoruz."

Öğretmenlerin DKAB ve TDB derslerinin benzerliği yönünde yaptıkları açıklamalar, öğretmenlerin öğretim programlarına ve derslerin hangi yaklaşımlarla hazırlandığına dair kapsamlı bir bilgiye sahip olmadıklarını düşündürmektedir. Şöyle ki öğretim programları incelendiğinde iki dersin temel felsefelerinin ve genel amaçlarının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Diğer yandan DKAB ders kitapları ile TDB ders kitaplarının her ne kadar farklı amaçlara yönelik olarak ve farklı yaklaşımlarla hazırlanmış olsalar da yalnızca kitaplar göz önünde bulundurulduğunda birbirlerinden ayrılan yönlerinin ön plana çıkmadığı da söylenebilir. Bu durumda benzerliğe vurgu yapan öğretmenlerin değerlendirmelerinde sadece ders kitaplarını baz aldıkları anlaşılmaktadır.

Nitekim TDB dersinde öğrencilere verilen bilgilerin, ilmiyal bilgisi niteliğinde olmasından yola çıkarak TDB dersinin öğretmene daha fazla dinî bilgi öğretme ve dinî pratikleri uygulatma imkânı verdiğini belirterek İHO'larda olması gerektiğine vurgu yapan ve DKAB dersinin bu anlamda tek başına yetersiz kalacağını ifade eden öğretmenler (N=4) de olmuştur. Onların bu dersle ilgili talebi ise ders saatinin içeriğe uygun olarak artırılmasıdır:

K11: "Bir saat olması hasebiyle aslında hak ettiği ilgiyi görmediğini düşünüyorum öğrenciler tarafından. Çünkü aslında temel ilmiyal bilgileri öğretiliyor. Bana göre DKAB dersinde ele aldığımız birçok konudan belki de daha öncelikli şeyler. Ama öğrenciler için maalesef ki haftada bir saat sadece bunları görüyor olmak onlar için hem dersi çok önemsememeye sebebiyet veriyor hem de bir saatlik bir ders zaten karne notumuzu çok etkilemeyecek gibi bir düşünceye kayabiliyorlar. Ama aslında temel ilmiyal bilgisi olduğu için bence çok önemli. İçeriğini güzel buluyorum, faydalı."

K12: "Yoğun bir içeriği var, çoğu zaman yetiştirmekte zorlanıyoruz... Çünkü çocukla karşılıklı konuşmak zorundasın burada. Oku, oku geç; ben buna karşıyım yani çocuk benden almalı, o konuşmalı, eksikliğini hatasını söylemeli ki konuşmalı ki ben onun eksikliğini göreyim, ben onu düzelteyim."

K20: "İçeriği anlamında şöyle genel olarak kitabı incelediğimizde, öğretim programına baktığımızda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yer alan dini ibadetlerle ilgili, günlük yaşamdaki dini kurullarla ilgili biraz daha detaylı bir içerik karşımıza çıkıyor... Biraz daha ilmiyal içeriği olan bir ders. Bu anlamda istifade

ediyor çocuklar. Yalnız bir ders saati olması bakımından biraz daha sınırlandırıyoruz içeriği... Biz bu ilmi bilgilerini çocuklara aktarmak, doğru bildikleri yanlışları düzeltmek için bu dersi faydalı buluyorum, istifade edildiğini düşünüyorum ders içeriğinden.”

Öğretmenlerin dikkat çektiği bir diğer mesele ise İHO öğrencilerinin yaş grubu da göz önünde bulundurulduğunda TDB ders kitaplarında öğrencilerin ilgisini çekecek daha fazla sayıda etkinliğe yer verilmesinin gerekliliği olmuştur. Diğer derslerde de sıklıkla değindikleri ders kitaplarının görsel açıdan ilgi çekici olmaması ve etkinliklerin öğrenciler açısından merak uyandırıcı veya öğretici olmaması durumu bu derste de ön plana çıkmaktadır. Öğretmenler, ders kitabının bu yönündeki eksikliğini kendi gayretleriyle ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün web sitesi başta olmak üzere farklı kaynaklar kullanarak telafi etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir:

K2: “Çok ilgilerini çekecek etkinlikler ya da ilgilerini çekecek şeyler yok... Bu yüzden biz MEB'in verdiği kitaplarından ziyade işte gerek akıllı tahtadan, farklı sitelerden işte oyunlarla, görsellerle destekleyerek anlatmaya çalışıyoruz dersi daha çok ilgilerini çekebilmek adına... 5. sınıf çocuğu zaten o hadisi yorumlayamıyorlar yine öğretmen yorumlamak zorunda. Genelde kitaba etkinlik diye koydukları şeyler işte bir ayet yorumlayalım, bir hadis yorumlayalım, düşünelim, tekrar edelim, hep böyle şeyler var. Onların yerine daha ilgilerini çekecek şeyler olsa daha güzel olur.”

Öğretmenlerin TDB ders kitaplarıyla ilgili dile getirdiği bir diğer konu ise kitaplarda kullanılan terimlerden bazılarının öğrenciler tarafından tam olarak anlaşılabilmesi (N=1), kitabın öğrencilerin ilgisini çekmemesi (N=2) ve konu anlatımının uzun olmasıdır (N=4).

K9: “...bazı tabirlerin güncel kullanımlarında problemler yaşayabiliyorlar. Eski dilde veya Osmanlıca, Arapça kökenli sözcükler parça içerisinde, paragraflarda geçtiği zaman ‘Hocam bu neydi, bu ne demektir?’ yetişkin birinin anlayabileceği sözcükleri anlamayabiliyorlar. Bunun için mesela kitaplara anahtar sözcükler, işte konuyla alakalı öğrenebilecekleri kelimeler ayrıca sıralanıp verilebilir. Bu bence öğrenmelerini daha kolaylaştıracaktır.”

Peygamberimizin Hayatı Dersiyle İlgili Bulgular

İHO ders programlarında Peygamberimizin Hayatı dersinin dört yıl boyunca haftada iki saat olarak yer alması, bu derse verilen önemin bir göstergesidir. Çalışmamızda, öğretmenlerin dersin içeriği ve amaçları¹⁴ hakkındaki görüşleri doğrultusunda, bu dersin öğrenciler üzerinde Peygamberimizi tanıtmaya ve sevdirmeye ne derece etkili olduğu incelenmiştir. Elde edilen bulgular, çalışmamıza katılan öğretmenlerin yarısından fazlasının Peygamberimizin Hayatı dersini bu konuda etkili bulduğunu göstermektedir:

K15: “Hz. Peygamberin hayatından ziyade Hz. Peygamberin davranışları üzerinden örnekliği şeklinde güncel hayatımıza uygulama yönünden konular içermesinden dolayı doğru buluyorum.”

K20: “Çocuklara sevdirmek noktasında, tanımak noktasında elbette faydası var.”

¹⁴ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, “Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Peygamberimizin Hayatı Dersi”, 2018, 7.

Bununla birlikte öğrencinin Peygamberimizi örnek alabilmesi için dersin kazanımlarının bilgi boyutundan davranış boyutuna geçmesi gerektiğine değinen öğretmenler olmuştur:

K9: “Öğretilen bilgilerin ‘Evet, tamam. Ben bunu öğrendim, Resulullah böyle davranmış, ben bunu hayatımda nasıl davranışa dönüştürebilirim?’ bunlarla ilgili somut örneklerle yer verilmesi gerektiğini düşünüyorum ben açıkçası.”

Katılımcılarımızdan bazıları (N=8) dersin daha iyi anlaşılması ve öğrencide davranış değişikliğine yardımcı olması açısından düz bilgi aktarımı yerine dersi farklı etkinliklerle zenginleştirmeye çalıştıklarını ifade etmişler, bu konuda MEB’in desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir:

K5: “Mesela Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün materyal sayfası var, siz de biliyorsunuzdur hocam, orada mesela Din Kültürü dersine ait bir sürü materyaller var. Arkadaşlar sağ olsun böyle örnek materyaller falan koymuşlar ama çoğunlukla Din Kültürü dersine özgü, Peygamberimizin Hayatı dersine ait pek böyle bir şeyler yok. Biz haliyle kendimiz bir şeyler üretmeye çalışıyoruz. Ben bir sürü oyunlar falan almışım veya kendim üretmişim, tabular vs. onları devreye sokmaya çalışıyorum ki sıkılmasınlar. Bizim okulumuzdaki öğrenciler hep erkek öğrenciler, onları derse odaklamak inanılmaz zor. Hatta biz burada şanslıyız bile, mevcutlarımız epey bir az, dolayısıyla onları daha iyi katabiliyoruz. Ne eklemeleri lazım ne koymaları lazım? Daha görsel şeyler yani keşke biraz daha fazla videolar, belgeseller falan olsa.”

K18: “Ders içi etkinlikler olabilir. Mesela sadece kitap ve ders kitabına bağlı kalmadan Peygamber Efendimizin hayatından daha fazla örneklerle gidilmeli, yeri gelir öğrenciler tarafından bir hazırlanma süreci olmalı, öğrencilerin de sürece katılması gerekiyor. Bir de ben açıkçası dersi işlerken bunu sadece not alınacak bir ders olarak görmemelerini özellikle vurguluyorum. Peygamber Efendimizin hayatını anlatırken güncel konularla çok ilişkilendirmeye çalışıyorum.”

Çalışmamıza katılan öğretmenlerin bir kısmı ders kitaplarındaki söz konusu yetersizliği giderebilmek için bir kitap listesi oluşturduklarından ve dönem içerisinde bunları öğrencilerle okumaya gayret ettiklerinden bahsetmişlerdir:

K1: “Ben açıkçası ekstra bir kitapla gidiyorum...Enes’in Günlüğü... Peygamberimizin hayatından Medine yıllarından daha yoğun bir şekilde bahsediyor ama bunu çocuk diliyle yani Enes b. Malik’in diliyle, böyle çocuksallaştırarak böyle hikâye halinde işte şunu şunu yaşadım, böyle hissettim falan deyince çocuk orada kendini Enes b. Malik yerine koyduğu için daha bir verim aldım açıkçası.”

K2: “Putlar Yıkılırken. Vejdi Bilgin hocanın kitaplarını okuttuk sonra Vejdi Bilgin hocayı buraya işte konferansa çağırdık. Hani böyle şeyler yapalım, çocukların ilgisini çeksin. İşte filmlerini izlettik, sinemaya götürdük, işte Bilal’e götürdük, Son Peygamber Hazreti Muhammed’i izlettik.”

K12: “Mesela 6’larda Peygamberimizin Hayatı dersinde sahabeleri anlatıyor, alim sahabeler var... Biz bununla ilgili bir kitap aldık. ‘Genç Sahabeleri’ okuyoruz şu anda Veysel Akkaya’nın...”

Dersle ilgili dile getirilen en önemli sorun ders içeriğinin kendi içerisinde tekrara düşmesi olmuştur. Aynı zamanda DKAB dersinde her sene Peygamber Efendimize ayrılmış bir ünitenin olmasının İHO öğrencilerinde aynı bilgileri tekrar ediyormuş izlenimi uyandırdığı da özellikle belirtilen bir durum olmuştur.

K11: “İçerik olarak aslında çok daha fazla doldurulabilecek bir ders. Müfredat olarak bakıldığında genelde öğrenciler şunu söylüyorlar; ‘Biz bunu daha önce de görmüştük’ ve sürekli aynı yıllar içerisinde, farklı derslerde bu tekrarlandığı için öğrencide de ‘Biz zaten bunları biliyoruz’ halbuki bilmesede böyle bir şey de doğabiliyor.”

K14: “Birinci üniteye Peygamber Efendimizin hayatı salt anlatılıyor ve her sene, her sene aynı şekilde bir yerden sonra artık çocuklar çok ilgi duymamaya başlıyorlar ki onun da içeriğini çok beğenmiyorum.”

K15: “Bu sefer de şöyle bir şey oluyor; örneğin Türkçe dersinde sıkılmayla yani ben öyle bakıyorum bir din dersinden sıkılma, Hz. Peygamber’in hayatından sıkılma meselesi çok farklı oluyor... bilinçaltında en azından, onu o şekilde kodluyor. Bu da doğru değil yani sıkılmaması lazım.”

Kur’an-ı Kerim Dersiyle İlgili Bulgular

Öğretmenlerin Kur’an-ı Kerim dersine dair yapmış oldukları değerlendirmelere bakıldığında en çok ders saatinin azlığından (N=15) şikayetçi oldukları görülmektedir:

K9: “İki saat kesinlikle yeterli değil, çocuklar bu ders saatinin azlığı sebebiyle gelecek senelerde Kur’an-ı Kerim’e mutlaka açıklarla devam ediyor. Yani mevcut sistemde ben her kademede 5. sınıftan 8. sınıfa kadar öğrenci okuttum, beşte sıfırdan başlıyoruz, güzel başlıyoruz. Çocuk okumaya, kelime sökmeye başlıyor ama tam, kâmil okuyabilecek seviyeye gelmiyor 5. sınıfta. 6. sınıfa geçiyoruz, çocuk yaz tatilinde unutuyor, tekrar sıfırdan, devamlı devamlı böyle. 8. sınıfa geldiğimizde çocuk beklenen seviyenin altında oluyor. Kur’an-ı Kerim okuyabilenler tabii ki oluyor ama okuyamayacak seviyede çok öğrencimiz oluyor. Biz artık İHO’dan öğrenci mezun ettiğimizde tam manasıyla Kur’an-ı Kerim okuyabiliyor herkes diyemiyoruz maalesef. Ders saati, iki saat yetersiz yani kesinlikle.”

K11: “Kur’an-ı Kerim dersi, biz yine bunu hep üst makamlara da iletiyoruz. Özellikle 5. sınıflarda çok yetersiz, haftada 2 saat. Çünkü Kur’an-ı Kerim’i bilerek gelen öğrenci de oluyor ama hiç bilmeyen öğrenci de oluyor. Bir de şöyle bir sıkıntı var; biliyorum diyen öğrencinin de hiç mahreci olmayabiliyor mesela. Dolayısıyla ben hepsini geçen sene sıfırdan başlayarak yani önemli olan burada işte çok hızlı pıtır pıtır Kur’an okumak değil, doğru bir ağızla, harfleri düzgün çıkararak, tadil-i erkan üzere Kur’an okumak demiştik. Dolayısıyla hani 5. sınıfta keşke biraz daha ders saati fazla olabilse. Bunun için çeşitli alternatifler düşünülüyor. İşte seçmeli ders olarak seçilebiliyor ya da bazı okullarda Kur’an sınıfı gibi ağırlıklı böyle Kur’an dersinin işlendiği şeyler yapılabiliyor ama genel olarak 2 saatin yetersiz olduğunu düşünüyorum.”

Kur'an-ı Kerim dersi, yalnızca kıraat eğitimiyle sınırlı olmamasına rağmen öğretmenler (N=4), bu derste kıraat eğitimini öncelikle ifade etmişlerdir. Kur'an'ı anlamaya ise vakit buldukça yer verdiklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin böyle bir inisiyatif almasında geçmişten bugüne uygulamanın daha ziyade bu yönde olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

K20: "Biz planlamayı yaparken ilk önce ders kitabı sırasına devam edersek eğer kıssalara, temel bilgilere öncelik vermemiz ve okuma kısmını ikinci döneme bırakmamız gerekiyor. Biz genellikle zümre kararı alarak bunu eş zamanlı götürmeyi istiyoruz ki çocukların okuma becerileri, pratik becerileri de gelişsin bununla beraber diye."

Öğretmenlere göre dersin kazanımlarının gerçekleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri dersin sadece okulla sınırlı kalması, evde tekrar edilmemesidir. Bu durumun öğrenci velilerinin gerekli ilgi ve alakayı göstermemeleri ve eğitimi tamamen öğretmenin sorumluluğunda görmelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca bazı yerlerdeki İHO'larda değişen veli profili sebebiyle öğrencilerin evlerinde Kur'an okumayı bilen kişilerin bulunmaması da Kur'an okumayı öğrenmenin önündeki engeller arasında zikredilmiştir:

K11: "Biraz şöyle oluyor; maalesef ki artık velilerimiz de bu konuda bizim zamanımızda annelerimizin, babalarımızın bize 'Otur bakalım, gel beraber Kur'an okuyalım' yaklaşımından biraz uzakta oldukları için maalesef, sanki Kur'an-ı Kerim haftada bir gün öğrencinin okulda gelip okuduğu bir kitap oluyor."

K16: "Kur'an-ı Kerim sadece sınıfta öğrenilebilecek bir ders değil, mutlaka ekstra çalışmalar gerektiriyor. Şimdi mesela bu çocuğa görev veriyorsun, ödev veriyorsun, ders veriyorsun; evde Kur'an-ı Kerim'i bilen birisi yoksa eğer çocuğa çok yardımcı olan, motive edecek birisi yoksa eğer çocuk hiç bu ödevlere ya da derse çalışmadan geliyor ve ilerleme çok sınırlı kalıyor."

Araştırmamızda Kur'an-ı Kerim dersleriyle ilgili tespit ettiğimiz bir diğer sorun ise kıraat eğitimine dair ortak bir yöntemin takip edilmemesidir. Öğretmenlere göre bu durum Kur'an okumayı öğrenmeyi güçleştirmektedir.

K4: "Bence Kur'an-ı Kerim dersiyle alakalı bir yöntem birliğimiz yok... Kur'an-ı Kerim dersinin işleniş hakkında öğrencilere bir metodun oluşturulması gerekiyor. Ben girdiğim zaman öğrencilere harflerin, mahreçlerin özelliklerinden başlıyorsam benden önceki ya da benimle aynı dönem mezun ya da aynı derse giren arkadaşların da aynı şekilde Kur'an dersini aynı metotla vermesi gerekiyor... Bizim yöntem birliğimiz olmadığı için çocuk bende farklı metotla öğreniyor, başka hocada farklı bir metotla öğreniyor. Kur'an-ı Kerim'in bence tam manasıyla okullarda oturamamasının sebebi de bu."

Din ve Değerler Alanı Derslerinin İHO'lardaki Din Eğitimine Etkisine Dair Bulgular

Çalışmamıza katılan 20 öğretmenden 19'u İHO'larda zorunlu olarak okutulan Din ve Değerler Alanı derslerinin, öğrencilerin din eğitimine olumlu etkisi olduğunu söylemişlerdir:

K5: "Örneğin Din Kültürü dersinde namaz kılmayı çocuk bir şekilde öğrenir ama namazın ne demek olduğunu burada öğreniyor. Belki normal ortaokulda sadece

namaz nasıl kılınır, namaz şudur budur diye anlatılır ama biz burada ne anlatmaya çalışıyoruz; namazın özünü sevdirmeye çalışıyoruz, beraber namaz kılma alışkanlığı edindiriyoruz.”

K9: “Bu dersler de destekleyici mahiyette oluyor ama tabii ki tek başına değil. Sadece kitaptan okuyarak bir davranış kazanmak mümkün değil ama İmam Hatip ortamında bunların sık sık hatırlatılması, projelere dönüştürülmesi bunlarla alakalı çalışmaların yapılması gerekli diye düşünüyorum ve olumlu sonuçlar da veriyor.”

K19: “Tabi daha çok dinî bilgilere maruz kaldıkları için kalpleri ısınıyor diye düşünüyorum ben, merakları da oluyor.”

Bazı öğretmenler Din ve Değerler Alanı derslerinin etkisini öğrencilerin davranışlarında gözlemledikleri olumlu değişikliklerle izah etmeye çalışmıştır:

K1: “Öğrencim, bizim Peygamberimizin ümmeti yalan söylemez, biz yalan söylememeliyize bağlayıp hepsine kabul ettirdi. Onu söyledikten sonra hepsi de tamam dedi. Bunu görmek çok mutlu etti. Güzel, farklı. Dini olarak mesela bazen seminerlerimiz oluyor. İşte ahlak boyutu ya da Peygamberimizin hayatıyla ilgili. Gelen konuşmacılar çocuklara soru sorduklarında dönüt alabiliyorlar, bunları cevaplayabiliyorlar. Bence bu açıdan da çok güzel.”

K19: “Namaza başlayanlar da var, namaz kılanlar da var, kapanan çocuklar da var. Daha sık duydukları için bu bilgileri hayatlarına geçirmek çocuklar açısından daha kolay oluyor... Dersleri bazen mescitte işliyoruz, mescide girince ‘Namaz kılalım mı?’ diyenler oluyor ya da işte Kur’an-ı Kerim dersiye eğer öğrenci ‘Ben ders kitabından değil Kur’an’dan okumak istiyorum’ veya ‘Başka bir sure okuyayım mı?’ diyenler de oluyor. Faydalı olduğunu düşünüyorum ben de.”

Öğretmenler derslerin etkili olmasında kanaatimizce haklı olarak kendilerinin rolüne dikkat çekmişlerdir:

K5: “Öğretmen kendi dersine ne kadar önem veriyorsa öğrenci de o kadar önem veriyor... Biz nasıl göstermeye çalışıyoruz, kendi adıma konuşuyorum; ‘Siz İmam Hatip öğrencisisiniz, sizden bir beklentimiz var, siz topluluk önüne çıktığınız zaman... cevap verebilmeniz için bunlara bu kadar yoğunluk veriyoruz, bu kadar ayeti, bu kadar hadisi bu yüzden anlatıyoruz size’. Bazen belki ‘Bu kadar hadis, bu kadar ayet konuşulur mu hocam?’ diyeceksiniz ama bizim işimiz bu, bu yüzden biz bu okuldayız...”

Çalışmamıza katılan öğretmenlerin (N=8) dikkat çektiği bir diğer husus ise Din ve Değerler Alanı derslerinin din eğitimine olumlu yönde etkisi sağlamsında veli desteğinin önemi ve gerekliliği yönündedir:

K7: “Şimdi özellikle ortaokulda ailenin desteğinin olması lazım, ailenin bizi desteklemesi lazım. En azından çocuk için Kur’an-ı Kerim öğrenmenin veya meslek derslerinin önemli olduğunu çocuğun hissetmesi lazım. Mesela eve gittiği zaman ‘Anne ben bugün Kur’an’dan yüz aldım’ dediğinde annesinin sevinmesi lazım ama çocuklar şunun farkında; işte matematik var, fen bilgisi var, İngilizce var, prim yapan

dersler bunlar...Çocuklar gazla çalışıyorlar, seveceksin, onu mükafatlandırıcaksın, onunla ilgileneceksin, kızmayacaksın. Ama sadece öğretmen olarak senin yapman yetmiyor bunu, annesinin, babasının, işte evde bunun gündeminin olması lazım, evde namaz kılınması lazım, çocuk ara sıra namaza kalktığı zaman annesi babasının onu mükafatlandırması veya memnun olduğunu hissettirmesi lazım.”

Öğretmenlerin Din ve Değerler Alanı dersleriyle ilgili yorumlarından hareketle birtakım sorunlar bulunmakla birlikte bu derslerin genel olarak İmam Hatip öğrencilerinin din eğitimini olumlu yönde desteklediği anlaşılmaktadır.

Çevrenin İHO'lardaki Din Eğitimine Etkisine Dair Bulgular

Araştırmamızda katılımcıların sınıf dışı çevrenin din eğitimine etkisi hakkında ne düşündüklerini öğrenmek amacıyla kendilerine okulun idarî kadrosu, fizikî koşulları ve günümüzde öğrenciler üzerinde etkisi gittikçe arttığı görülen sanal çevre hakkında sorular yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları aşağıda ilgili başlıklar altında değerlendirilecektir.

İHO'ların İdarî Kadrosuyla İlgili Bulgular

İHO'lardaki idarî kadronun din eğitimine verdiği önem ve desteği öğrenmek adına yönelttiğimiz soruya görüştüğümüz öğretmenlerin tamamına yakını (N=17), çalıştığı okuldaki idarecilerin kurumun İHO olması hasebiyle din eğitimine ayrı bir önem verdiklerini ve din eğitime yönelik ders dışı faaliyetlerini desteklediklerini ifade etmişlerdir:

K1: “Okulumuzda öğle namazının camide kılınmasıyla ilgili bir projemiz var. Bunu idaremiz destekliyor... Mesela gelen konuşmacılar veya her ay bir seminerimiz oluyor bizim. Genel olarak %60'ı dini konular. Vaize getiriyoruz, vaiz getiriyoruz vs.”

K3: “Bizim okulumuz gerçekten çok önem veriyor. Arkadaşlar da öyle, ne etkinlikler yapabiliriz diye gerçekten kafa patlatırız. Kandil olduğu veya herhangi bir program yapılacağı zaman müdürümüz muhakkak kaynak bulur, başışçı bulmaya çalışır. Okulda her gün uygulanan ‘Öğle namazımı camide kılıyorum’ projemiz var. Biz çocukların yanında gidiyoruz, namaz kılıyorlar, imza atıyoruz sonra o kartlar ay sonu toplanıyor. Çocuklar için geçen ay çiğ köfte partisi yapıldı, önceki senelerde ahlaki davranışları geliştirmek maksadıyla bir proje yapıldı, onda da öğretmenler her sınıftan 3'er öğrenci seçti ve çocuklar pikniğe götürüldü. Müdür hocamız çok destekliyor sağ olsun.”

K14: “İdare bu konuda tüm çocuklarımızı destekliyor... Okulumuzda sesli bir şekilde ezan okunuyor, hocalarımızla toplu cemaatler yapılıyor vs. Onun dışında okulda kermesler vs. yapılıyor. Depremzedeler için mesela işte son olarak ülkemizde yaşanan bu afette okulumuzda birçok kampanya yapıldı... çocuklarda farkındalık oluşturuluyor... Zümre olarak da herkes elinden geleni yapmaya çalışıyor, haftada bir toplanmaya çalışıyoruz... Şimdi önümüzde Ramazan geliyor... Sadece böyle bir süsleme olarak değil de hani manevi anlamda çocuklara neler katılabilir diye. İdaremizden de görevli müdür yardımcılarımız, müdürümüz eşlik ediyor. Ortak bir şekilde düşünüp paylaşım yapıyoruz, o da güzel oluyor.”

Bu olumlu yorumlara karşın 3 öğretmen çalıştıkları okullardaki idarî kadronun din eğitimine pek önem vermediğini, bu sebeple okullarında din derslerinin öncelenmediğini aksine akademik başarıya

daha fazla önem verilerek din derslerine müdahalede bulunulduğunu belirtmiştir. Burada olumsuz kanaatlerini dile getiren öğretmenlerimizden ikisi, bu durumun idarecilerinin İmam Hatip kültürünü bilmemesinden kaynaklandığını öne sürerek, İHO ve İHL’lerde idarî kadronun bu kültürü bilen kimselerden oluşması gerektiğini söylemiştir:

K8: “Bir kere hocam idarî kadro baştan ayağa bu işi bilen, bu işin içerisinde yetişmiş kişilerden oluşmalı... tarihçi müdür, edebiyatçı müdür, matematikçi müdür bunların kesinlikle olmaması lazım geldiğini düşünüyorum hocam. Yani mutlaka İHL’nin de İHO’nun da ilahiyat mezunu, bu işi bilen, mutfağında yetişmiş...28 Şubat’tan sonra geriye döndüğümde okullarda şöyle bir şey yapılmış. Akademik başarı adına İHL meslek dersleri hem ortaokulda hem lisede sürekli biçilmiş. Ve hala biçilmeye devam ediyor. Bunu istediğiniz zaman da okul idaresi size şunu söylüyor. Diyor ki ‘Siz okulun akademik başarısının yükselmesini istemiyor musunuz?’. Ben elbette ki istiyorum ama öbür tarafta bu çocuk iman noktasında herhangi bir problemini çözmeden doktor olmuş bizim amacımız ne? Bunları vermek, bunları anlatmak.”

K12: “Benim okulum için düşünmüyorum. Beden eğitimi öğretmeni alanı hocamızın. Bizim için çok önemli olan şeyler onun için çok gereksiz olabiliyor. İmam Hatip Okulunda idarî görevi olan bir kadronun bu değerlere ve vizyonuna-misyonuna işte sahip olması lazım, eğer böyle değilse değiştirilmesi lazım. Hani kötü anlamda demiyorum ona da bir şeyler öğretmeye çalışıyorsunuz, anlatmaya çalışıyorsunuz. Bu bizi zorluyor yani şöyle olmalı ben hani leb demeden leblebiyi anlamalı. Hatta hocam şunu yapmadık, hadi bunu da yapalım diyebilmeli bir idarî kadro. Böyle vizyon- misyon kazanılıyor ama bu olmazsa biraz öğretmen yoruluyor başka bir şey değil. Şimdi bazı öğretmenler var ki şey yapabilir hiç umurunda değildir idare, o kafasına ben bunu yapacağım der, bir şekilde yapar ama bazı öğretmenler de yapmak istemeyebilir, ‘Beni kimse desteklemiyor zaten’ deyip küsebilir. Burada niyet nedir? İslam’a, çocuklara faydalı olmasa hiç kimse umurunda olmaması lazım. Yani ama bu her insanın başarabileceği bir şey değil maalesef.”

İdarecilerle ilgili son olarak aynı kurum içerisinde farklı düşünen öğretmenler olduğunu söylememiz gerekmektedir. Aynı okulda görev yapmakta olan bir öğretmen, din eğitiminin okul idaresi tarafından desteklendiğini ifade ederken başka bir öğretmen yeterli desteği alamadığını ifade edebilmektedir. Bu durum öğretmenlerin din eğitimine yönelik farklı taleplere ve hassasiyetlere sahip olduklarını akla getirmektedir.

İHO’ların Fizikî Koşullarıyla İlgili Bulgular

Çevreyle ilgili olarak katılımcılara çalıştıkları okulun fizikî koşullarının (mescit, abdesthane, kütüphane, bahçe, spor salonu gibi) din eğitimini ne ölçüde desteklediğini düşündüklerine dair de sorular yöneltilmiştir. Görüşme yaptığımız öğretmenlerden 8’i genel olarak okullarındaki fizikî imkanların din eğitimini destekleyecek mahiyette olduğunu söylemişlerdir:

K4: “...okul dini eğitim veren bir okul olması açısından öğrencilere tam kapasite hizmet ediyor...”

K8: “Fiziki şartların hepsi sağlanmış... Yapılırken de İmam Hatip olmasına dikkat edilmiş. Bu noktada bir sıkıntımız yok hocam.”

K16: “Bizim okulun olanaklarını soruyorsanız gerçekten harika. Yani ben bu olanakların çoğu okulda olduğunu düşünmüyorum. Bu öğrenciye tabii ki çok olumlu yönde etki yapıyor.”

14 öğretmen okullarındaki abdesthane ve mescidin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bu öğretmenler, mescitlerin önemine hususi olarak vurgu yapmış, bazı dersleri burada işlediklerini, ders dışı aktivitelerini burada yaptıklarını ve öğrencilerin sınıf ortamından çıkıp mescide gelmeyi çok sevdiğini belirtmişlerdir:

K6: “Özellikle mesela mescidimiz çok güzel, ben orayı çok seviyorum, çocuklar oraya gitmek için can atıyorlar. Çünkü çocuklar sınıf ortamından sıkılabiliyorlar doğal olarak, 7- 8 saat üst üste. O yüzden oranın onları bir ferahlattığını düşünüyorum. Olumlu yönde etkiliyor... mescidimiz çok önemli. Ben bazen uygulamalı olarak özellikle geçen sene namaz konusunda hani mescitten yararlanmıştık. O çocuklarda daha kalıcı hale geliyor, uygulamalı olduğu için. Abdest konusunda da yine aynı şekilde orada uygulamalı olarak abdest aldirmek iyi oluyor.”

K14: “Sadece belki mescidin çok aşağıda olması... yani neden daha mutedil bir yer olmuyor ya da uygun mu olmuyor, bilmiyorum... Ama tabii şey olarak yeterli eksi ikide mescidimiz var bayağı büyük, güzel erkek- kız ayrı. Yine üst katta, dördüncü katta mescidimiz var, şu an için hafızlar kullanıyor... eksi ikideki mescitlerimiz gayet yeterli, büyük, şadırvanlarımız da var. Onlar da öğrenciler için gayet iyi, teneffüslerde işte Kur’an derslerinden önce gidip abdestini alabiliyorlar, sıkıntı olmuyor. Dediğim gibi sadece hep böyle en altta olmanın sıkıntısı var. Bazen çocuklar isteksiz olabiliyor; çok işte merdiven çıkacağız, işte çok zor oluyor, falan dillendiriyorlar ama onun dışında bunlarla ilgili bir şeyimiz yok, gayet yeterli.”

K14 kodlu katılımcımızın bazı İHO’larda mescitlerin binanın en alt katında olmasından dolayı rahatsızlığını belirtmesi dikkat çekicidir. Mescit ve abdesthane imkanlarının yeterli olduğunu söyleyen öğretmenlerin çoğunlukta olmasına karşın üç öğretmen bu imkanların çalıştıkları okullarda yetersiz olduğunu söylemişlerdir:

K19: “Abdest alma konusunda çok yeterli değil okulumuz hatta çocuklar Kur’an derslerinde çoğu zaman abdest almak istiyor, üstleri ısladığı için müsaade edemiyoruz. Bir de lavabolar çok yüksek, kayarlar diye, o konuda eksiklerimiz var.”

K20: “Lavabolarımız uygun değil yani abdest almak için uygun bir abdesthanemiz yok. Mescidimiz, öncesinde bu kadar şube açılmadan önce, iki ayrı kız ve erkek öğrenci olarak güzel bir mescidimiz varmış. Ben o an bu okulda görev yapmıyordum. Fakat şu an yine çok fazla derslik açılmasından dolayı tek bir mescidi dönüşümlü kullanmak durumundayız. Böyle bir sıkıntımız var. Bu da İmam Hatip olarak bizi zorlayan konulardan biri.”

Bazı öğretmenler (4 öğretmen) okullarının yakınında bulunan camileri de okula dair bir fizikî mekân olarak değerlendirerek sınıfa alternatif bir ders işleme ve etkinlik mekanı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir:

K1: “Zaten camiye çok yakın olduğumuz için bizim okulumuzun konum olarak en büyük avantajı o. Hani mescide falan çok ihtiyaç duymuyoruz hatta bazen dersleri bile camide işlediğimiz oluyor. Kur’an-ı Kerim dersini vs. çocuklara farklı bir ortam sunmak, camiye ısındırmak adına.”

K8: “Zaman zaman öğrencilerimizi cuma namazına yan tarafta cami var, oraya götürüyoruz. Caminin görevli imamıyla anlaşılıp mesela orada bize bir yer tahsis ediliyor. Orada çocuklarla beraber gittiğimizde çocuklar çok etkileniyorlar. Bu da önemli. Bunu hiç atlamamak lazım.”

Çalışmamıza katılan öğretmenlerin okullarının fizikî koşullarına dair söylediklerinden yola çıkarak İHO’larda geliştirilmeye açık en önemli mekânın kütüphane olduğu yorumu yapılabilir. Okullarında bulunan kütüphanenin yeterli olduğu yönünde yalnızca 2 öğretmen kanaat belirtirken, 6 öğretmen kütüphanenin yetersiz olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. 3 öğretmen ise kütüphanenin yeterli olduğunu ancak çeşitli sebeplerden ötürü düzenli olarak öğrencilerin kullanmadığını söylemişlerdir.

K19: “Kütüphanemizi her sınıfın bir gün inmesi şeklinde bir düzenle kullanıyoruz. Yeterli kaynak da var, dini eserler, kitaplar da var. Çocukların yaşına uygun kitaplar olduğu gibi daha ileri yaşlara uygun kitaplar da var. Kütüphanemizin yeterli olduğunu düşünüyorum.”

K20: “Kütüphane, Bakanlığımızın da destekleriyle, okulumuza kitap temin edilebildi. Bunun için ayrıca bir ödenek, imkân sağlandı Bakanlığımız tarafından. Kütüphanemizi oluşturduk. Çok da güzel oldu. Çocuklar da bu anlamda istekli. Fakat dediğim gibi fiziksel şartları gereğince çok böyle ayrı bir şey yok, idarenin bir kısmını kütüphane haline getirmek durumunda kaldık...”

Öğrencilerin ilgisini çekecek mekân tasarımlarıyla kütüphanelerin yeniden dizayn edilmesi gerektiği de yapılan yorumlar arasındadır.

K5: “Kütüphanemizde güzel kaynaklarımız var ama öyle çok dolu dolu bir kütüphane desem değil. Zannederseniz 6.000-7.000 tane kitap vardır, her okuma tarzına göre kitaplar mevcut. Çok ilgi çekici bir kütüphane değil bence yani çocukların yaş grubuna uygun bulmuyorum...Hani şu Z- kütüphaneler var ya daha işte gösterişli şeyler falan çocukların ilgisini merakını uyandıran böyle bir kütüphanemiz olsa çok güzel olurdu. Biz bile derslerimizi orada işlemek için sıraya girerdik, yarış yapardık. Eski okulumuzda vardı, gerçekten güzel, keyifli oluyordu. Dediğim gibi böyle ortalama diyelim ne iyi ne kötü.”

Genel olarak İHO’larda kütüphanelere ayrıca bir önem verilmediği yalnızca yapılan merkezî yarışmalar vesilesiyle okullardaki kütüphanelerin ve kitap imkanlarının hatırlanmışlığının ifade edilmesi de kayda değer bir bulgudur.

K7: “Kütüphanemiz, bu okul yan taraftan bölündü ondan sonra kütüphanemiz de oluşturuldu, kütüphanemiz de var. Fakat bir şey söyleyeyim burada şimdi İmam Hatipler olsun, diğer okullar olsun, benim gördüğüm bir şey var; okullarda hiç değer verilmeyen yerlerden bir tanesi kütüphaneler...Ama ne zaman İlçe “Çınarın Gölgesi”, “Medeniyet Okumaları” diye bastırdı mı, o zaman hemen diyorlar ki;

“Kütüphanemizde kaç kitap var?”. Niye, çünkü İlçeye bildireceğiz. Bakın, hep görüntü, bu zihniyetten kurtulmamız lazım...”

Kütüphanelerin artan öğrenci sayıları sebebiyle okullarda gözden çıkarılan bir mekân olduğunu söyleyenler bile olmuştur:

K12: “Sadece çok talepten dolayı kütüphane olması gereken yer sınıf oldu, küçük bir yere kütüphane sığdırıldı.”

Bazı okullarda ise yeterli bir kütüphane bulunmasına rağmen kütüphanede devamlı duran bir memur olmadığı için öğrencilerin kütüphaneden tam olarak faydalanamadığı, kitap ödünç alma işleminin düzenli bir şekilde gerçekleştirilemediği söylenmiştir:

K9: “Kütüphanemiz var, kütüphanede sistem kapsamlı bir şekilde hazırlandı, kitaplar kaydedildi, geniş de bir kütüphane var ama kütüphanenin çalışma saatleri konusunda çok verim alamıyoruz. Biraz çalışan ekisiyle alakalı bir sıkıntımız var, devamlı orada bir görevlinin bulunmaması. Açıkçası öğrencilerin gittiğinde kapalı olması gibi bir sorunla karşılaşılıyor.”

İki öğretmenimiz fizikî imkanlar kapsamında okullarının bahçesini ve spor salonlarını da değerlendirmişlerdir:

K12: “Bir de spor salonu alt katta ama ortasından koca bir direk geçtiği için tam olarak verimli kullanılmıyor.”

K14: “Onun dışında başka bahçemiz zaten yine okulun şeyine uygun yapılmış, geniş ama tabii okulumuz çok yoğun, çok kalabalık... O anlamda bahçe büyük olmasına rağmen yetersiz kalıyor bence. Yine spor salonumuz vs. o anlamda güzel yani yetiyor, dediğim gibi bahçe bir tık daha büyük olabilirmiş. Çünkü teneffüslerde çıktıkları zaman herkes birbirine çarpıyor.”

Öğretmenlerin yapmış oldukları yorumlardan fizikî koşullar açısından İHO'lar arasında ciddi farklar olduğu anlaşılmaktadır. Bazı İHO'lar ilkökul veya ortaokulla aynı binayı paylaşmaktadırlar. Bu da İHO'ların eğitim öğretim faaliyetlerini fizikî alt yapısı İmam Hatip okulu olmaya uygun olmayan binalarda sürdürmesine sebebiyet vermektedir. Yine ilkokuldan veya ortaokuldan dönüştürülerek İHO'ya çevrilen okullarda da okulun planının İHO'ların kullanım amacına tam olarak uygun olmaması sebebiyle bazı sıkıntılar yaşanabilmektedir. Proje İHO'larda veya açılış itibarıyla İHO olan okullarda ise nispeten bu tür problemlerin daha az olduğu söylenebilir. Ancak bu okulların da bazısında artan öğrenci sayısı sebebiyle alt yapı imkanları yeterli gelmemektedir. Okulun planlamasında yer verilen sosyal etkinlik alanları ve kütüphaneler, okul mevcudu arttıkça sınıfa dönüştürülmekte bu da İHO'larda artan öğrenci sayısına karşılık azalan imkanlara işaret etmektedir.

Okullardaki fizikî koşullarla ilgili öğretmenlerin genel olarak mescit ve abdesthanelerin yeterli olduğunu ancak kütüphane başta olmak üzere diğer sosyal mekanlarla ilgili eksiklikler olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bazı öğretmenlerin İHO'larda kütüphanelere pek fazla önem verilmemesinden ve öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak adına herhangi bir çaba gösterilmemesinden şikayetçi olmaları kayda değer bir bulgudur.

Sanal Çevrenin İHO'lardaki Din Eğitime Etkisine Dair Bulgular

Katılımcılarımıza çevreyle ilgili son olarak İHO öğrencilerinin sosyal medyayla olan ilişkileri, öğrencilerin en çok hangi hususlarda sosyal medyada gördüklerinden etkilendikleri, sosyal medyanın din eğitimi anlayışı üzerindeki etkisi, sosyal mecraların doğru kullanımı hususunda öğretmenlerin neler yapabileceklerine dair sorular yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu konudaki ilk tespiti pandemi döneminde uzaktan eğitim yapılması sonucunda her öğrencinin bir akıllı telefona veya tablete sahip olmasına dikkat çekmek olmuştur. Böylelikle öğrenciler internetle ve sanal mecralarla hızlı bir tanışma sürecine girmişlerdir. Öğretmenler, pandeminin bitmesine karşın öğrencilerin sanal mecralarla iletişiminin aktif olarak devam etmesinden dolayı öğrencilerin hem kişiliklerinde hem de buna bağlı olarak dini algılama ve yaşama biçimlerinde değişiklikler olduğundan bahsetmişlerdir.

Çalışmamıza katılan 20 öğretmenden 8'i internet kullanımında İHO öğrencisi ile ortaokul öğrencisi arasında herhangi bir fark görmediklerini ifade etmişlerdir:

K11: "Bütün sosyal mecraları kullandıklarını söyleyebilirim, normal bir ortaokuldan farkı olduğunu düşünmüyorum açıkçası."

K18: "Bence bir düz ortaokul öğrencisini aratmayacak kadar sosyal medyayla ilişkililer onu söyleyebilirim."

Öğretmenlerin diğer bir dikkat çektiği husus öğrencilerin cinsiyetlerine göre bu platformları kullanmadaki farklılaşmadır. Bu noktada erkek öğrencilerin daha çok sanal oyunlarla ilgilendiklerini, kız öğrencilerin ise Instagram, TikTok gibi sosyal medya uygulamalarını kullandıklarını veya takip ettiklerini söylemişlerdir:

K4: "6. sınıftan itibaren de artık sosyal medya, TikTok, Instagram gibi şeyler daha yoğun ve bu zaten 7 ve 8'de daha çok açığa çıkıyor."

K10: "TikTok mesela kullanılıyor, en çok üzüldüğüm nokta o oluyor maalesef. Hiç ummadığım öğrenciler bile kullanıyor ama dediğiniz gibi çağın şeyi bu artık, bir realite... Öğrenciler sosyal medyayı aktif olarak kullanıyorlar. En çok TikTok ve Instagram kullandıklarını düşünüyorum. Twitter falan erken onlar için yani bir de Youtube var tabii."

K13: "Erkek öğrenciler daha çok sanal oyunlara ilgi gösteriyorlar."

K20: "Sosyal medyayla ilişkileri daha çok oyun bazlı. İşte bu özellikle Minecraft gibi, Roblox gibi oyunlar çok konuşuluyor çocuklar arasında."

Öğretmenler aktif olarak kullandıkları sanal mecraların öğrencileri daha çok ahlaki açıdan, akran zorbalığı, giyim- kuşam vb. konularda etkilediğini ifade etmişlerdir:

K4: "Bir kere saygı yani büyüklerine olan saygılarının yitirildiğini düşünüyorum. Bununla ilgili veli görüşmeleri yaptığımız zaman da kendilerinin şaşırıklarını söylüyorlar. Özellikle gizli kapaklı iş yapma, yalan söyleme gibi şeyler açığa çıkabiliyor. Bu gibi değerlerin daha aza indiğini düşünüyorum. Daha çok ahlaki anlamda kayıplarımız oluyor, böyle görüyorum."

K9: "...mesela bir dizi takip ediyorlar, diziyi ilgili sosyal medya hesaplarına, içeriklerine ulaştıkları zaman o oradaki bir karakterin giyim tarzını alabiliyor. Halbuki o, onun hiç uygulayabileceği bir giyim tarzı değil."

K13: “Sosyal medya çocukları ruhsuz, duygusuz yaptı bence. Okul fiziki anlamda da az önce saydığımız tüm alanlarda da iyi olmasına rağmen öğrenciler maalesef bu sanal ortamda çok fazla kendilerini kaybettikleri için ya da oraya daha çok bağlandıkları için onların o insandan uzak tavırları zorluyor.”

K16: “Sosyal medya bu konuda baskılanmış bütün duygu, düşüncelerin için dışarıya çıkmasına imkân sağlıyor. O yüzden çok rahat, mesela çocuk çok rahat küfredebilir, alay edebilir, hakaret edebilir ya da dışarıda yapamadığı bir hareketi orada video çekerek yapabilir. Maalesef çocuğun kendini asıl ifade ettiği ortam bu ortam, baskılanmış duyguların rahatça ortaya çıktığı ortam bu ortam. Bu ortamı da bizim şu anda kontrol etme şansımız yok.”

K17: “...bize gelen ve ciddi vakıa olan hatta adlî olabilecek vakıaların %80- %90'ı tamamen sosyal medya üzerinden başlayıp sonucunun sahaya yansımadır. Birbirlerine hakaret ediyorlar, birbirlerinin resimleri üzerinde photoshoplayıp farklı böyle çirkin işlerle birbirlerini sosyal medyada paylaşımlar yapıyorlar ve bu daha sonra da gerçek hayata sirayet ediyor.”

K19: “Kavga etme yönelimlerinin arttırdığını söyleyebilirim...Bu ara okulumuzdaki en büyük sorunlardan birisi de akran zorbalığı. Birbirlerine karşı daha uzun daha gelişmiş çocukların daha küçük çocukları ezmeye çalıştığını görüyoruz.”

Öğretmenlerin, sosyal medya ve sanal oyunların öğrenciler üzerinde gözlemlediği ve tehlikeli olabileceğini düşündükleri diğer bir etki ise kimlik karmaşasına dairedir. Öğrencilerin kendilerine sosyal medyada ve gerçek hayatta ayrı olmak üzere ayrı kimlikler belirlediklerini ve farklı davranış biçimlerinde bulduklarını ve kendilerinin de bundan ötürü çok tedirgin olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda öğrencilerin yaş grubunun gelişim özelliğinin de etkisiyle somut- soyut ve sanal- gerçek ayrımını tam olarak yapamadıkları bunun da hem dünyevî ve gaybî bilgileri hem de oyun ve dünya hayatına dair bilgileri sınıflandırmada güçlük yaşamalarına sebebiyet verdiği belirtilmiştir:

K11: “Mesela iki öğrenci en basitinden tartıştığında fake hesaplarla birbirlerine sosyal medyadan saldırabiliyorlar, normalde arkadaşına söyleyemeyeceği, ağza alınmayacak sözleri sosyal medya üzerinden sahte bir hesapla söyleyebiliyor mesela.”

K17: “Mesela eskiden akran zorbalıkları fiili olurdu, şimdi akran zorbalıkları tamamen sosyal medya üzerinden. Mesela okulda çok silik bir çocuk ama sosyal medyada çok canavar bir tipe dönüşebiliyor.”

K20: “...çocukların artık böyle iki kimlikle yaşadıklarını düşünmeye başladım ben... sosyal medyadaki kimliği var; arkadaşları, ilişkileri orada kullandığı dil, cümle, ifade. Bir de okuldaki var. Şimdi ben o yazışmaları, o okuldaki çocukla yan yana getiremedim... Bunu hayatımızdan çıkaramayacağız. Fakat nasıl bir hayat inşa edeceğiz? Oradaki Allah algısı, oradaki günah, sevap algısı. Çocuklar farklı bir dünyada yaşıyor. İşte o Minecraft’da domuz eti yedim hocam falan bu caiz mi? Bu komik, ilk etapta bunlar bizi gülümsetiyor ama ben(im) gözlemlediğim kadarıyla çocuklar gerçekten bir ikiliğe doğru gidiyor yani iki dünyaya doğru gidiyorlar. Onlara bu dünyada yasak olan, haram olan şeylerin aslında bu sosyal medyada da yanlış

olduğunu belirtmemizin, bunu içselleştirmelerini sağlamamızın uygun olacağını, bu anlamda bir çalışma, planlama din eğitimi açısından yapılmasının uygun olacağını düşünüyorum.”

Öğrencilerin sanal ortamdaki sınıf ortamına hangi konularda sorular getirdiği araştırıldığında ise gaybî bilgiler, inanç konuları, ibadet konuları, sosyal medyada yer alan popüler konular ve batıl inançların öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca dört öğretmenin öğrencilerin dine dair alaycı tarzda sorular yönlendirdiğini veya dinî meselelere dair herhangi bir soru yöneltmediklerini, meraklarının tamamen bu alanın dışına çıktığını belirtmeleri kayda değerdir.

K1: “İman konusunda çok sorular alıyoruz. Çünkü çocuk oyun oynuyor, bilgisayar oyunları hayali bir güce dayalı ve orada çok güçlü... Gerekliğinde can alıp onu tekrar diriltiyor... İşte ben burada çok güçlüyüm, Allah dünyada çok güçlü. O zaman Allah neden bunu yapmıyor diye sorgulamaya başlıyor. Sorgulamaya geçiyorlar ama yanlış şeylerle bağdaştırıp sorguladıkları için de çok zorlandığımız oluyor... Sadaka konusunda sıkıntı yaşayabiliyoruz. İşte niye veriyoruz ki, biz kendimize alalım.”

K5: “Kız öğrencilerim olduğu zaman örtünme ile alakalı çok sorular geliyordu; ‘Hocam örtünmek farz değilmiş öyle diyorlar internette... Yine de örtünmek istemeyen kız öğrencilerimiz ‘Ama niye erkekler örtünmüyor da biz örtüyoruz?’ vs. gibi sorular yöneltiyorlar...En çok LGBT zaten bence, bunun nasıl bir şey olduğunu, bir hastalık mı, nasıl bir eğilim olduğunu çok merak ediyor çocuklar. Kendileri araştırabilecek bir durumda değiller. En çok bununla alakalı sorular geliyor, çünkü inanılmaz yaygınlaştı sosyal medya ortamında. Bunlar çok normalleştirilmeye çalışılıyor.”

K9: “Örneğin geçen bir öğrencim takip ettiği bir jeoloji profesörünün ‘Ben inançsızım, Allah’a inanmıyorum, Kur’an-ı Kerim’i pek çok kez okudum, bir sürü hata buldum’ dediğini söyledi. ‘Hocam nasıl Kur’an-ı Kerim’i okuyup hata bulabiliyorlar, ne gibi hatalar buluyorlar?’ diye bana sordu.”

K20: “İki gün önce bana hiç beklemediğim bir şekilde Bitcoin’i sordular... 6. sınıf seviyesinde bu nasıl anlatılır diye hızlı bir planlama yaparak bir ders boyunca çocuklara Bitcoin’in caiz olup olmadığıyla ilgili bilgi vermeye çalıştım. Daha doğrusu önce ne olduğunu anlatmaya çalıştım. Çünkü bir iki tane böyle farklı öğrenci onu görüyor, geliyor sınıfa taşıyor ama diğer benim çocuğumun haberi yok mesela... Şöyle söyleyeyim; yetişkinlerin gündemine giren her şey onların da gündemine giriyor ve oradan da sınıfa geliyor... Daha önce annelerine sorup cevap alsalar da gelip bir de öğretmenlerine sormak istiyorlar. Bir de böyle değişik şeyleri gündeme getirmek, gündeme taşımak onlar için çok havalı oluyor... Bak ben neler okuyorum, neler görüyorum gibi. Tabii bu her zaman olumlu şeyler olmayabiliyor. Bazen anlamını bilmedikleri şeyleri bile sınıfa taşıyabiliyorlar...”

K15: “Şu anda biz kendimiz sorup kendimiz cevaplamaya çalışıyoruz. İlgi alakaları da kaydı. Bir konu açmaya, bir tartışma yapmaya çalışıyorsun o zaman biraz ilgi gösteriyorlar ama bu sürekli senin yapabileceğin bir şey değil, sonuçta biz de insanız, herkes ilgisi olan bir muhabata hitap etmek ister.”

Sanal çevreyle ilgili son olarak öğretmenler öğrencilerin sosyal medyayla olan ilişkilerini düzenlemek suretiyle olumsuz etkilerinden korumak amaçlı neler yapılabileceği konusunda birçok farklı görüşleri sürmüşlerdir. Öncelikle okullarda halihazırda uygulanan programlardan bahsedecek olursak; bazı okullarda öğretmenler, öğrenci takip sistemi kullandıklarını ve böylelikle aileleri de işin içine bizzat dahil ederek öğrencilerin bilgisayar ve telefon kullanımını kontrol altında tutmaya gayret ettiklerini söylemişlerdir. Buna ek olarak öğrencileri ve velileri bilinçlendirmek adına çeşitli seminerler ve konferanslar düzenlediklerini ifade etmişlerdir.

K5: “Rehberlik çalışmaları, en çok veli görüşmeleri. Ben geçtiğimiz dönemde kendi sınıfımla alakalı öncelikle davranış problemi olan ve sosyal medya- telefon bağımlılığı olan çocuklara ev ziyaretleri yapıyordum, velilerle bu konularda görüşüyordum. Ev ortamında çocuklarla daha iyi bir samimiyet kurabildiğimiz için ve veliyle daha iyi iletişim kurabildiğimiz için bunların çok da güzel, olumlu dönüşlerini aldık. Rehberlik çalışmaları bu konuda çok önemli ki rehberlik öğretmenimiz de bu konuda çalışıyor, veli seminerleri düzenleniyor.”

K9: “Okulumuzda bir öğrenci takip sistemi oluşturmaya çalışılıyor şu an...Öğrencilerin sosyal medyayla... geçirdiği sürenin belli bir süreye hasredilmesi, kalan zamanın kitap okuma, kendini geliştirme, derslerine odaklanma veya olumlu şeyler oluşturma konusunda sarf edilmesini istiyoruz... En fazla 8. ve 7. sınıflar üzerinde LGS rehberliği şeklinde bir sistemimiz var. Burada da takip çizelgesi üzerinde saat 19.00’den sonra telefonla tabletle uğraşmaması, bir saatlik bir kullanım süresinin olması hedefleniyor... Öğretmenler velilerini haftalık olarak arıyorlar... Ben sadece okul tarafından değil, veliyle iş birliği içinde yürütülmesini tavsiye ediyorum ya da temenni ediyorum diyeyim... Çocukların okulda geçirdiği süre belirli ama bunu evde de karşılıklı iletişim halinde sürdürdüğümüz zaman daha verimli sonuç alınabileceğini düşünüyorum.”

K10: “Aslında 6. sınıfların bir konusu, bağımlılıklar. Onlara ekran bağımlılığını da ekledik. Orada haftalık kaç saat kullanıyorsunuz gibi bir çetele tutuyoruz aslında. Ama biz evde yaşananların düzenli takipçisi değiliz. Biz en fazla bunun hani kötülüğünden bahsedip bir düzenleme getirilmesi gerektiğini söylüyoruz. Çocuğun vaktini dolduracak başka bir alternatif evren yaratma çabamız olabiliyor fazla.”

K17: “Ben belki de Milli Eğitimin şunu da koyması gerektiğine inanıyorum yani sosyal medya okuryazarlığı adı altında ve bunun tüm hukuksal boyutundan tutunuz, içerik boyutuna kadar. Hatta ilkokuldan itibaren öğretilmesi gerektiğine ve bütün lise boyunca bunun öğretilmesi gerektiğine, burada bir duruşun bir perspektifin verilmesi gerektiğine de inanıyorum.”

K19: “Rehber öğretmenimiz de devamlı velilere ve öğrencilere seminerler yapıyor okulda, çok ilgili bir hanım. Hatta konferans salonunda çok hâkimiyet sağlanamadığı için tek tek, sınıf sınıf gezerek de öğrencilere sanal mecralarla ilgili sunum yaptı.”

Bir katılımcımız tarafından dile getirilen MEB tarafından öğrencilere yönelik alternatif sosyal medya platformlarının kurulması önerisi oldukça dikkat çekici olup her okulun bir sosyal medya platformu olabileceğine ve bunun takibinin öğretmenler tarafından yapılabileceğine, öğrencilerin ve de

öğretmenlerin burada eğitici ve de eğlenceli içerikler üretip paylaşmasının öğrencilerin diğer sosyal medya platformlarına olan teveccühünü zamanla azaltılabileceğine yönelik faydalı bir öneridir. Bunun yanı sıra öğretmenler medya okur yazarlığı eğitiminin okullarda verilmesi gerektiğine ve buna yönelik kendilerinin de ders içerisinde öğrenciye katkı sunmaya çalıştıklarına değinmişlerdir. Tüm bu önerilerin yanı sıra öğretmenlerin sıklıkla (9 öğretmen) ifade ettiği görüş ise okulun ve öğretmenlerin bu noktada yalnızca uyarıcı olarak görev yapabileceği, esas sorumluluğun ailelerde olduğuna yöneliktir.

Tartışma ve Sonuç

20 DKAB öğretmeniyle yaptığımız görüşmelere dayanan bu çalışmada İHO'larda zorunlu olarak okutulan Din ve Değerler Alanı derslerinin öğrencilerin din eğitimini olumlu anlamda desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte öğretmenlerin bu dersleri, öğretim programlarından ziyade ders kitaplarının rehberliğinde yürüttükleri ve bundan kaynaklanan bazı sıkıntılar yaşadıkları anlaşılmıştır. Öğretmenler ders kitaplarının özellikle etkinlikler açısından yetersiz bulduklarını, bu sebeple dersi farklı etkinliklerle ve ek kaynaklarla zenginleştirmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu noktada Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün materyal sayfasının oldukça işlevsel olduğu sıklıkla belirtilmiştir. Ders kitaplarına yönelik memnuniyetsizlik durumuna başka araştırmalarda da rastlanmaktadır. Örneğin Yıldırım'ın çalışmasında katılımcı öğretmenlerin neredeyse yarısının kitap içeriğini güncel bulmadıkları belirtilmektedir.¹⁵ Çakan'ın tez çalışmasında da ders kitaplarındaki görsellerin öğrenciler tarafından ilgi çekici bulunmadığı ve konuya dair bir merak uyandırmadığından bahsedilmektedir.¹⁶ Bu durumda ders kitaplarını iyileştirme çabalarının devam etmesi gerekmektedir. Görsel olarak daha dikkat çekici, konu anlatımından ziyade farklı zekâ türlerine yönelik etkinliklerin yer aldığı ders kitaplarının hazırlanması önem arz etmektedir. Hazırlanan etkinliklerin öğrencilerin hem evde yapabilecekleri hem de sınıfta beraberce yapabilecekleri nitelikte olmasına ayrıca dikkat edilmelidir. Böylelikle öğrenci derste öğrendiklerini gündelik yaşantısında nasıl tatbik edebileceğini öğretmeni ve arkadaşlarıyla tartışarak öğrenme imkanına sahip olabilecektir.

Öğretmenler Din ve Değerler Alanı dersleri arasında en çok Peygamberimizin Hayatı dersiyle ilgili sıkıntı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu derste ele alınan konuların her sınıf düzeyinde farklı temalar altında tekrar tekrar yer almasının öğrencilerin bu derse ilgilerini yitirmelerine sebebiyet verdiği belirtilen hususlar arasındadır. Yıldırım'ın Peygamberimizin Hayatı ders kitaplarıyla ilgili yaptığı çalışmada da öğretmenlerin yarısından fazlasının ders kitabında yer alan hikâye, örnek olay ve etkinlikleri yetersiz bulduğu ifade edilmiştir.¹⁷ Bu derste okutulan kitapların, Peygamberimizin hayatına yönelik kronolojik bilgiden ziyade sünnet ve hadis eksenli olarak ve öğrencinin davranışsal gelişimi gözetilerek yeniden hazırlanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Öğretmenlerin Peygamberimizin Hayatı dersine dair ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu dersin içerik açısından öğretmenleri ve öğrencileri tatmin etmediği, öğretmenlerin kendi çabalarıyla bu dersi cazip hale getirmeye gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Dersin içeriğinin, Peygamberimizin hayatından öğrencilerin yaş grubuna uygun olarak, hayatlarında tatbik edebilecekleri şekilde örnek anlatımlarla donatılarak güncellenmesi ve dersi destekleyecek, özellikle görsel nitelikte materyallerin oluşturulması gerektiğine dair yoğun bir talep olduğu görülmektedir. Aşlamacı ve Gök tarafından hazırlanmış olan "Öğretmenlerine Göre Ortaokul Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Araştırma" başlıklı makalede de bu soruna dikkat çekilerek ders kitaplarında yer alan uygulama ve etkinliklerin

¹⁵ Mustafa Yıldırım, *5. Sınıf Peygamberimizin Hayatı Ders Kitabına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 79.

¹⁶ Çakan, *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, 59.

¹⁷ Yıldırım, *5. Sınıf Peygamberimizin Hayatı Ders Kitabına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi*, 79.

sayısının az olduğu, öğrencilerin ders kitabını severek takip etmedikleri ve öğretmenler tarafından öğretim sürecine zoraki bir şekilde dahil edildiği ifade edilmektedir.¹⁸

Öğretmenlerin genel kanaati Kur'an-ı Kerim dersinin ders saatinin yetersiz olduğu yönünde olup bu dersin haftalık ders saatinin artırılması talep edilmektedir. Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili dikkat çekilen bir diğer sorun ise kıraat eğitiminde öğretmenler arasında yöntem konusunda bir birlikteliğin bulunmamasıdır. Bu durumdan kaynaklanan problemlerin önüne geçmek adına kıraat eğitimine yönelik ortak bir metot belirlemeye dair çalışmaların yapılarak öğretmenlere rehberlik edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Çevrenin din eğitimine etkisi de çalışmamızda yer alan konulardan biridir. Çalışmamıza katılan öğretmenler, İHO'ların fiziki imkanlarıyla ilgili olarak genellikle mescit ve abdesthanelerin yeterli olduğundan ve okullarının camiye yakın olduğundan bahsetmişlerdir. Binası sonradan İHO'ya dönüştürülen veya farklı kurumların bir arada bulunduğu okullarda ise din eğitimini olumsuz yönde etkileyen alt yapı eksiklikleri bulunduğu ifade edilmiştir. Bazı öğretmenler, şadırvanlar uygun olmadığı için öğrencileri abdest almaya gönderemediklerini veya mescidi etkin bir şekilde kullanamadıklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde Koç ve Batman tarafından 2015 senesinde yapılmış olan çalışmada da İHO'ların fiziki imkanlarının eksikliğinden, tam teşekküllü binalara ihtiyaç duyulduğundan, sonradan İHO'ya dönüştürülen okul binalarında, abdesthane ve mescit gibi alt yapı imkanlarının bulunmadığından söz edilmektedir.¹⁹ Çalışmanın yapıldığı tarihten bu yana fiziki imkanları elverişli olan pek çok yeni İHO binası yapılmıştır. Ancak hala farklı okullardan dönüştürülen ve alt yapı imkanları eksik olan İHO'lar bulunmaktadır. Buna ek olarak çalışmamızda okul binasının yalnızca İHO olarak kullanılmadığı okullarda, okul içi ve okul dışı etkinliklerin planlanmasında İmam Hatip kültürünün etkin kılınmadığı da katılımcılarımız tarafından belirtilmiştir. Ayrıca çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular, yeni yapılan İHO'larda da yoğun öğrenci talebinin karşılanması adına kütüphane, atölye gibi farklı çalışma alanlarının sınıfa dönüştürülmesi sebebiyle fiziki imkanların yetersiz kaldığına da işaret etmektedir. Koç tarafından yapılan çalışmada ise İHO öğrencilerinin okul iklimi ve okula bağlılıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle fiziki mekanların, okul içindeki sosyal aktivite alanlarının ve öğrencilere yönelik düzenlenen etkinliklerin, okul iklimini olumlu yönde etkilediği ve öğrencilerin öğrenim gördükleri okulla daha güçlü bir bağ kurmalarına katkı sağladığı yorumu yapılmıştır.²⁰ Böylelikle İHO'ların fiziki şartlar açısından elverişli hale gelmesi, okulda yapılacak olan sosyal faaliyetlere imkan sağlanması ve dolayısıyla öğrencilerin din derslerinde öğrendiklerini uygulamalı olarak da tecrübe etmelerine (abdest alma, namaz kılma, mukabele okuma, üst sınıfların alt sınıflara sohbet yapması, yardımlaşma faaliyetleri vs.) imkan sunacaktır. Tüm bunların yapılabilmesi, okulda öğretmen-idare iş birliğinin olmasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu iş birliği sayesinde din eğitiminin okul iklimine tesir edeceği düşünülebilir. Çalışmamızda ise katılımcıların tamamı, İHO'lardaki idarî kadronun din eğitimine etkisinin önemine binaen İHO'larda yöneticilik yapan kişilerin İmam Hatip kültürü içerisinde yetişmiş veya bu kültüre vakıf kimseler olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Çevrenin din eğitimine etkisi değerlendirilirken öğretmenlerin önemle üzerinde durduğu bir diğer başlık da sanal çevrenin din eğitimine etkisi olmuştur. Öğretmenler, öğrencilerin sanal mecralarla olan ilişkisini değerlendirirken ortaokul öğrencileri ile İHO öğrencileri arasında bir fark olmadığını

¹⁸ İbrahim Aşlamacı - Ömer Faruk Gök, "Öğretmenlerine Göre Ortaokul Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Araştırma", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019), 382.

¹⁹ Koç - Batman, "Yöneticilerine Göre İmam Hatip Ortaokulları (Sorunlar- Beklentiler- Öneriler)", 1024.

²⁰ Ahmet Koç, "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları ile Okula Bağlılıkları Arasındaki İlişki", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2021), 809.

düşündüklerini belirtmişlerdir. Koca tarafından İHO ve İHL’de eğitimlerine devam eden 300 öğrenciyle yapılan anket çalışması sonucunda da İmam Hatip öğrencilerinin genel olarak sosyal medya kullanım süreleri bakımından ülke ortalamasından kayda değer bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.²¹ Öğrencilerin sosyal medya kullanımından kaynaklanan bir nevi kimlik karmaşası yaşadığı da öğretmenlerce dillendirilen hususlar arasındadır. Yine öğretmenler bazı öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları ve anlamadıkları şeyleri öğrenmek maksadıyla sorular sorduklarını, bazılarının ise sosyal medyanın etkisiyle alaycı sorular sorduğunu veya din derslerine karşı ilgisiz bir tavır takındığını ifade etmişlerdir. Öztürk ve Tosun tarafından yapılan çalışmada ise öğrencilerden bazılarının sosyal medyada karşılaştıkları dinî içerikleri DKAB dersine taşıdıkları belirtilmektedir. DKAB dersi özelinde yapılmış olan bu çalışmada dersin içeriğinin, öğrencilerin sosyal medyada yer alan dini paylaşımları analiz ederek tartışabilecekleri bir zemin oluşturduğu ifade edilmekte ve bu dersin sosyal medyada karşılaşılan bilgi kirliliğinin olumsuz etkilerinin azaltılmasında etkili bir araç olarak değerlendirilebileceği vurgulanmaktadır.²² Bu sebeple öğrenme amaçlı soruların ciddiye alınıp cevaplandırılması önemli olmakla beraber alaycı tavırları engellemeye yönelik çözümlerin de düşünülmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda sosyal mecraların öğrenciler üzerindeki olumsuz etkilerinin önüne geçmenin ancak okul, öğretmen ve veli iş birliğinin sağlanmasıyla mümkün olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda katılımcılarımız alternatif sosyal paylaşım platformlarının kurulması, öğrencilere medya okur yazarlığı eğitimi verilmesi, öğrenci takip sistemi gibi denetleyici mekanizmaların kurulması gibi öneriler getirmişlerdir. Arslan tarafından yapılan *Okul Yöneticisi, Öğretmen ve Veli Bakış Açısı ile Okullarda Kullanılan Sosyal Medya Uygulamalarının Eğitime Etkisi: Çorum İli Örneği* adlı çalışmada da sosyal medyanın öğrenciler üzerindeki olumlu etkisini arttırmak ve olumsuz etkisini azaltmak amacıyla öğrencilere ve ebeveynlere bilinçlendirme çalışmalarının yapılması, öğrencilerin ilgisinin doğru yönlendirilmeye gayret edilmesi, ebeveyn kontrolü ve süre kısıtlaması önerilmektedir.²³

Öğretim programında ve ders kitaplarında geliştirilmeye açık yönler bulunmakla birlikte, İHO’lardaki din eğitiminin İslam dininin mahiyetini öğretme, öğrencilere İslam’ı ve Peygamberini tanıma ve sevme imkânı oluşturma, dinî pratikleri öğretmek ve uygulanmasını teşvik ederek öğrencilerde olumlu davranış değişikliği meydana getirmeye çalışmak gibi hususiyetleri olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Akdeniz, Muhammet. *İmam Hatip Ortaokulundan Mezun Olan Öğrencilerin İmam Hatip Liselerini Tercih Etmeme Nedenleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.

Arslan, Beyhan. *Okul Yöneticisi, Öğretmen ve Veli Bakış Açısı ile Okullarda Kullanılan Sosyal Medya Uygulamalarının Eğitime Etkisi: Çorum İli Örneği*. Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Aşlamacı, İbrahim. *Paydaşlarına Göre İmam-Hatip Ortaokullarında Din Eğitimi*. Değerler Eğitimi Merkezi, 1. Basım., 2017.

²¹ Hüseyin Kasım Koca, “İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2021), 113.

²² Fatma Dolunay Öztürk - Aybiçe Tosun, “Sosyal Medyada Yer Alan Dini İçerikler ve Din Eğitimi Üzerindeki Etkileri: Bir Alan Araştırması”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 626.

²³ Beyhan Arslan, *Okul Yöneticisi, Öğretmen ve Veli Bakış Açısı ile Okullarda Kullanılan Sosyal Medya Uygulamalarının Eğitime Etkisi: Çorum İli Örneği* (Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 91.

- Aşlamacı, İbrahim - Gök, Ömer Faruk. "Öğretmenlerine Göre Ortaokul Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Araştırma". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019), 354-385.
- Creswell, John W. *Eğitim Araştırmaları Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi, 3. Baskı., 2020.
- Çakan, Zeki. *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çiftçi, Metin - Şimşek, Eyüp. "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Okul Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Erzurum İli Örneği)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (2021), 279-301.
- Ertaş, Hikmetullah. "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Peygamber Tasavvuru (Niğde Örneği)". *Van İlahiyat Dergisi* 7 (2019), 21-40.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 18. Basım., 2008.
- Kaya, Zeynep - Algur, Hüseyin. "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Rol Model Tercihlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 20/43 (2022), 199-241.
- Koca, Hüseyin Kasım. "İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2021), 105.
- Koç, Ahmet. "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları ile Okula Bağlılıkları Arasındaki İlişki". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2021), 798-812.
- Koç, Ahmet - Batman, Elif. "Yöneticilerine Göre İmam Hatip Ortaokulları (Sorunlar- Beklentiler- Öneriler)". *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*. Dem Yayınları, 2015.
- Öcal, Mustafa. "Türk Hukuk Mevzuatında Din Eğitim ve Öğretiminin Yeri ve Uygulama Biçimi". *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi*. Ensar Neşriyat, 1. Baskı., 2007.
- Özdemir, Şuayip - Karateke, Tuncay. "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Okullarından Memnuniyet Durumu ve Lise Tercihleri (Elazığ Örneği)". *2/583-598*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Öztürk, Fatma Dolunay - Tosun, Aybiçe. "Sosyal Medyada Yer Alan Dini İçerikler ve Din Eğitimi Üzerindeki Etkileri: Bir Alan Araştırması". *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 608.
- Sevilmiş, Saliha. *İmam Hatip Ortaokulları Hz. Muhammed'in Hayatı Dersi Müfredatında Yer Alan Âdâb-ı Muâşeret Konularının Öğrenciler Üzerindeki Etkisi (6. 7. 8. Sınıf İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9. Baskı., 2008.
- Yıldırım, Mustafa. *5. Sınıf Peygamberimizin Hayatı Ders Kitabına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- "Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/'23". T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 29 Eylül 2023.
https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/29151106_meb_istatistikleri_organ_egitim_2022_2023.pdf